

Kiinniottajasta kiinniotettavaksi: Suomen taloudellisesta kehityksestä 1870–2015

Sakari Heikkinen

Suomen taloudellinen kehitys viimeisen 150 vuoden aikana on ollut kansainvälisessä vertailussa hyvä. Talouskasvun käynnistymisen jälkeen Suomi on tavoittanut talouskasvun eturintamaa, mikä ei ole onnistunut samassa määrin kaikille 1800-luvun köyhille talouksille. Suomi on kasvanut hyödyntämällä perässätulijan etuja: talouden rakennemuutoksen avulla ja investoimalla aineelliseen ja henkiseen pääomaan. Kiinniottonsa Suomi on toteuttanut pienenä avotaloutena: se on ollut tiiviisti mukana globalisoituvassa maailmantaloudessa. Vientiveitojen kasvustrategia on toiminut Suomessa, mutta on myös altistanut maamme globaalien talouden ja politiikan sokeille, niistä suurimpana ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan aikainen talouskriisi. Finanssikriisin jälkeinen taantuma osoittautuu puolestaan historiallisessa vertailussa poikkeuksellisen pitkäksi. Talouskriisit ovat myös muuttaneet talouden instituutioita ja vaikuttaneet siten tulevaan taloudelliseen kehitykseen. Nykypäivän Suomi on taloushistorian perspektiivissä uudessa asemassa: kiinniottajasta on tullut kiinniotettava. Kuulumme niiden kehittyneiden talouksien joukkoon, joita kehittyvien talouksien menestyjät, nykypäivän kiinniottajat, saavuttavat. Vaikka perässätulijan kasvuresepti ei toimikaan talouskasvun eturintamassa, jotkut viimeisen 150 vuoden kasvun perustekijät ovat jatkossakin tärkeitä: tuottavuuden kasvu, sitä tukevat instituutiot ja globalisaation mahdollisuuksien hyödyntäminen.

Tuhoisista nälkävuosista (1867–1868) toipuvassa Suomessa oli vuonna 1870 liki 1,8 miljoonaa asukasta, vuonna 2015 keskiväkiluku oli lähes 5,5 miljoonaa. Suomen väestö on kasvanut 145 vuoden aikana 3,1-kertaiseksi mutta bruttokansantuotteen määrä yli 64-kertaiseksi. Henkeä kohden laskettu bruttokansantuote oli vuonna 2015 20,5-kertaa niin suuri kuin vuonna

1870.¹ Keskimääräinen vuotuinen kasvuvauhti on ollut 2,1 prosenttia, josta suurin osa on kokonaistuottavuuden kasvun ansiota (Pohjola 2017).

---

¹ Suomen talouskasvun perussarjat löytyvät Tilastokeskuksen kansantalouden tilipidon historiasarjoista, joiden pohjana on Hjerppe 1988. Historiasarjojen väkilukusarja on vuodesta 1975 lähtien keskiväkiluku, sitä ennen vuoden lopun väkiluku. Olen muuntanut 1860–1974 väkiluvun keskiväkiluvuksi ja korjannut bkt/asukas-sarjat sen mukaan.

VTT Sakari Heikkinen (sakari.heikkinen@helsinki.fi) on taloushistorian emeritusprofessori Helsingin yliopistossa. Hän kiittää Kasperin Lavikaista tutkimusavusta. Kirjoitus pohjautuu OP Ryhmän tutkimussäätiön teemapäivässä 8.2.2017 pidettyyn esitelmään.

Suomen taloudellinen kehitys on menestyneen kiinniottajan tarina (Koponen ja Saaritsa 2017), ei ainutlaatuinen poikkeus, mutta ei myöskään kaikkia talouksia koskenut sääntö. Moni muukin maa on noussut köyhyydestä vaurauteen, mutta on tietenkin suuri joukko talouksia, jotka eivät ole päässeet pitkäaikaisjäseneksi Baumolin kuvailemaan “konvergenssiklubiin”, maita joille talouskasvun eturintaman etumatkan kiinnikurominen ei ole onnistunut (Baumol 1986).

Seuraavassa tarkastelen aluksi Suomen talouden kiinniottoa muuhun maailmaan verrattuna neljänä ajanjaksona: 1870–1913, 1913–1950, 1950–1990 ja 1990–2015. Sen jälkeen kuvaan Suomen talouden muuttuvaa rakennetta (jakaamaa alkutuotantoon, teollisuuteen, rakentamiseen ja palveluihin) sekä pohdin rakennemuutoksen merkitystä taloudellisessa kiinniotossa. Seuraavaksi tarkastelen Suomen asemaa maailmantalouden muutoksissa. Sen jälkeen vertailen keskenään suurimpia talouskriisejä viimeisen runsaan sadan vuoden aikana. Lopuksi pohdin sitä, opettaako viimeisen puolentoista vuosisadan taloushistoriamme meille mitään muuta kuin taloushistoriaa.

1. Suomi – konvergenssiklubin jäsen

Henkeä kohden lasketun talouskasvun vauhti vaihtelee sitä enemmän mitä kauempana talouskasvun eturintamasta ollaan. Tämä on yksi Charles Jonesin ja Paul Romerin listaamasta kuudesta “uudesta Kaldor-faktasta” (Jones ja Romer 2010). Tätä tyylieltyä tosiasiaa eli empiiristä yleistystä he perustelevat vuosien 1960–2000 kasvuluvuilla. Barron ja Sala-i-Martinin määrittelemä “ehdollinen beetakonvergenssi” ei näytä olevan taloudellisen kehityksen vakaa

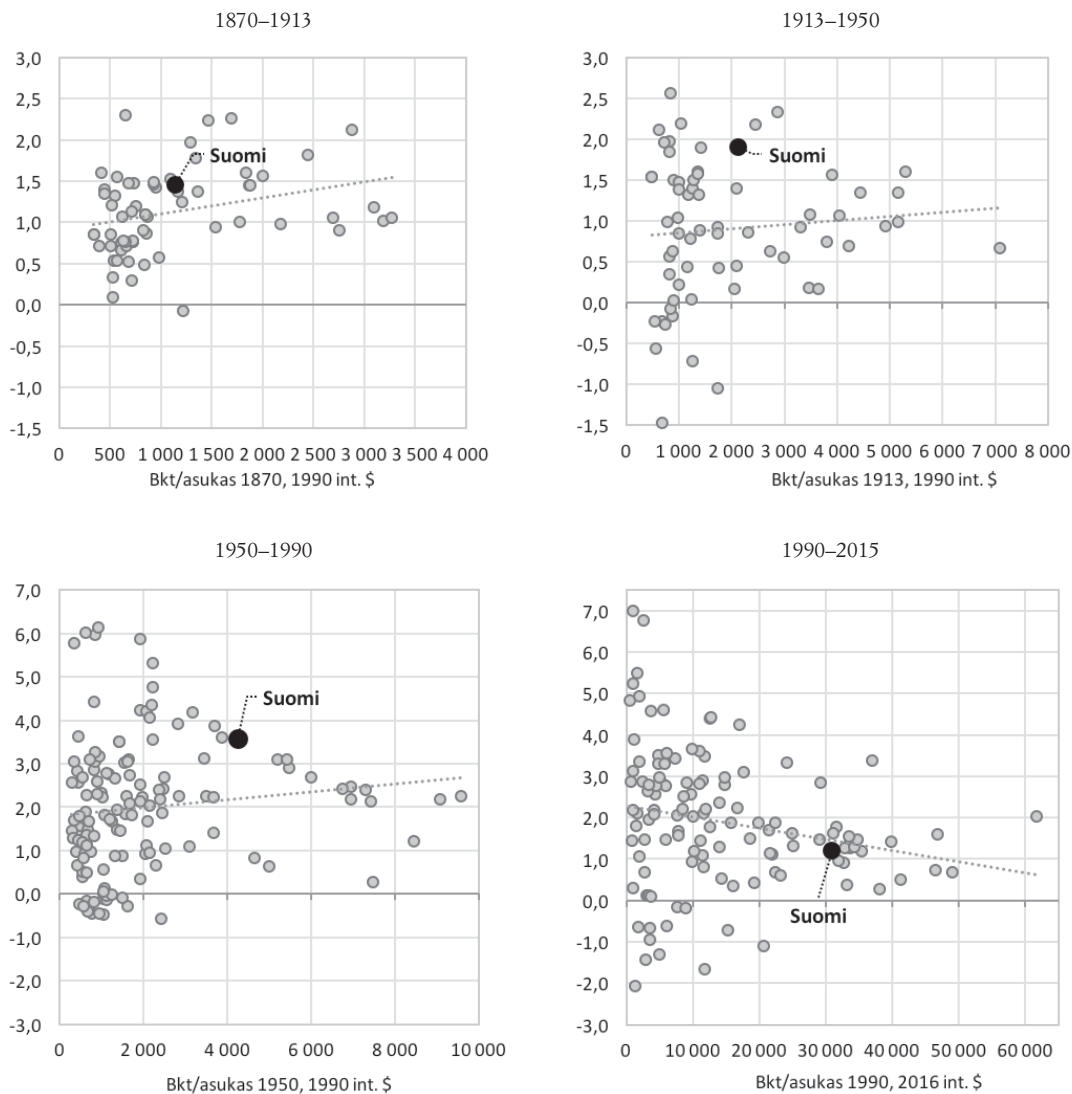
sääntö eli alhaisemmalta tulotasolta lähtevät taloudet eivät kasva nopeammin, vaan kasvuvauhdin erot köyhien maiden välillä ovat suuret (Barro ja Sala-i-Martin 1995). Tämän johtopäätöksen pätevyyttä myös varhaisemmassa taloushistoriassa testataan kuviossa 1, jossa Suomea on vertailtu kaikkiin niihin maihin, joista on kunakin ajankohtana (ajanjaksojen päätevuosina) saatavissa bkt/asukas tiedot.

Kuvion 1 vuosien 1870–2015 konvergenssitarastelu on jaettu neljään jaksoon: 1870–1913, 1913–1950, 1950–1990 ja 1990–2015. On huomattava, että maajoukko kasvaa ja muuttuu: vuosien 1870 ja 1950 välistä kasvua tarkastellaan 66 maan aineistolla; vuosina 1950–1990 maita on 138 ja 1990–2015 120. Reaalista kansantuotetta asukasta kohden mitataan ostovoimapariteeteilla korjattuina “kasainvälisinä dollareina”: vuosina 1870–1990 Maddison projektin -tietokannan vuoden 1990 dollareina ja vuosina 1990–2015 TED-tietokannan vuoden 2016 dollareina.²

Viimeisen 25 vuoden ajanjakso (1990–2015) eroaa kolmesta muusta siinä suhteessa, että ehdollista beetakonvergenssia on havaittavissa: alhaisemmalta tulotasolta lähteneet taloudet ovat kasvaneet korkeamman tulotason maita nopeammin. Kasvuvauhdin variaatio lisääntyy silti tulojakauman köyhempään päähän liikuttaessa – Jonesin ja Romerin tyylieltyyn kasvufaktan mukaisesti. Kolmena muuna ajanjaksona henkeä kohden lasketun reaalisen kansantuotteen ja lähtötulotason välinen riippuvuus on sen sijaan positiivinen: bkt/asukas on vuosina 1870–1990 kasvanut vauraissa talouksissa enemmän kuin matalamman tulotason maissa.

² *Keskikasvu on laskettu yksinkertaisesti kunkin ajanjakson alku- ja päätevuosien perusteella.*

Kuvio 1. Bkt/asukas keskimääräinen kasvu maailmassa 1870–2015, % vuodessa

1870–1950 N=66, 1950–1990 N=138, 1990–2015 N=120.

Läbi-Idän öljyvaltiot Kuwait, Qatar ja Yhdistyneet arabiemirikunnat on jätetty vertailusta pois. Kiinan kasvuluvut 1990–2015 ovat TED-tietokannan “vaihtoehtoisen” (=ei-virallisen) sarjan mukaiset.

Lähteet: 1870–1990, The Maddison Project 2013; 1990–2015, The Conference Board Total Economy Database™ (Original version), May 2017. Suomen kasvuluvut: Tilastokeskus, Kansantalouden tilinpito, historiasarjat 1860–2015; 1870–1975 bkt/asukasluvut korjattu keskiikäkiluvun mukaisiksi.

Vaikka maailman taloudet ovat konvergoineet kasvuvauhdin suhteen vain viimeisenä (1990–2015) tarkastellusta neljästä ajanjaksosta, on kehityksessä sikäli jatkuvuutta, että kasvuvauhtien erkaantuminen on vähentynyt siirrettäessä jaksosta toiseen (jaksojen 1870–1913, 1913–1950 ja 1950–1990 välillä).³ Vähentyvä divergenssi on siis vaihtunut aidoksi konvergenssiksi, jonka taustalla on kehittyvien talouksien kasvun nopeutumisen ohella kehittyneiden talouksien kasvun hidastuminen.

Taloudellinen kiinniotto ei siis todellakaan ole onnistunut kaikille maille viimeisen 150 vuoden aikana. Suomelle se on onnistunut etenkin 1900-luvulla eli jaksoina 1913–1950 ja 1950–1990, jolloin Suomen bkt/asukas kasvuvauhti oli selvästi regressiosuoran yläpuolella ja nopeampaa kuin talouskasvun eturintaman maissa. Ensimmäistä maailmansotaa edeltäneenä neljänä vuosikymmenenä (1870–1913) Suomen reaalisen bruttokansantuotteen kasvu henkeä kohden (1,5 % vuodessa) ei sen sijaan merkittävästi eronnut viiteryhmän (tulotaso 1870) eikä koko maailman keskiarvosta (1,3 %).⁴ Mutta vaikka Suomi ei ottanutkaan merkittävästi kiinni talouskasvun eturintamaa, se ei selvästi kuitenkaan kuulunut siihen talouksien enemmistöön, jota “beetadivergenssi” koski.

Seuraavaan ajanjaksoon (1913–1950) sisältyy kaksi maailmasotaa ja 1930-luvun lama,

³ Regressioyhtälöissä, joissa *bkt/asukas-kasvuvauhti on selitettävä ja ln(bkt/asukas-lähtötaso) selittävä muuttuja, saa standardisoitu regressiokerroin seuraavat arvot: 1870–1913: 0,344 (***)*; 1913–1950: 0,260 (**); 1950–1990: 0,161 (*); 1990–2015: –0,252 (***) (***) **, * = 1 %:n, 5 %:n, 10 %:n tilastollinen merkitsevyys).

⁴ *Koko maailman reaalin bkt/asukas (PPP) 1870–1990: The Maddison Project 2013.*

joten ei ole hämmästyttävää, että keskimääräinen talouskasvu – karkeasti päätevuosien mukaan laskettuna – oli maailmantaloudessa vähäisempää kuin edeltävänä periodina. Kuten kuviosta 1 nähdään, Suomessa kehitys oli toisenlainen: bkt/asukas kasvoi vuosina 1913–1950 nopeammin (1,9 % vuodessa) kuin ennen ensimmäistä maailmansotaa ja myös huomattavasti vertailun maajoukon (N=66) tai maailmantalouden keskiarvoa (0,8 %) enemmän.

Toisen maailmansodan jälkeisiä vuosikymmeniä aina 1970-luvun öljykriisiin asti on totuttu kutsumaan talouskasvun kultaisiksi vuosiksi (Hobsbawm 1999; Eichengreen 2007). Ja vaikka ajanjaksoa jatketaan vuoteen 1990, tulee koko maailman henkeä kohden lasketun reaalisien bkt:n keskimääräiseksi vuotuiseksi kasvuksi (1950–1990) historiallisesti ennätyselliset 2,3 prosenttia. Suomen kasvu oli vielä paljon nopeampaa: keskimäärin 3,6 prosenttia vuodessa. Näin ollen Suomi jatkoi kiinniottoaan globaalisti nopeutuneen talouskasvun oloissa.

Viimeinen neljännesvuosisata (1990–2015) eroaa edeltäneen 120 vuoden kehityksestä, sillä Suomi on muuttunut kiinniottajasta kiinniottettavaksi. Maamme kuuluu niiden kehittyneiden talouksien joukkoon, joiden kasvuvauhti on hidastunut ja jäänyt jälkeen takaa tulevien kehittyvien talouksien vauhdista. Maailman reaalin bruttokansantuote henkeä kohti kasvoi vuodesta 1990 vuoteen 2015 keskimäärin 2,0 prosenttia vuodessa⁵, mutta Suomen keski- kasvu päätevuosien mukaan jäi 1,2 prosenttiin ja lähtötulotasoonkin suhteutettuna hieman keskimääräisen alapuolelle. Tätä selittää eten-

⁵ *Koko maailman reaalin bkt/asukas (PPP) 1990–2015: Maailmanpankki, World Development Indicators.*

kin heikko talouskehitys vuosien 2007–2008 finanssikriisin jälkeen (Pohjola 2017).

Vuonna 1870 Suomen bruttokansantuote asukasta kohden oli – ostovoimapariteettikorjauksin – runsaan neljänneksen (29 %) maailman arvioitua keskiarvoa ja vuonna 1913 noin kolmanneksen (37 %) suurempi. Vuonna 1950 Suomen bkt/asukas oli jo kaksinkertainen ja vuonna 1990 peräti 3,3-kertainen maailman keskiarvoon verrattuna. 2000-luvun alussa suhde oli vielä hieman mairittelevampi (3,4-kertainen), mutta finanssikriisin jälkeen suunta on ollut alaspäin, ja tällä hetkellä Suomen bruttokansantuote henkeä kohden on noin 2,7-kertainen maailman keskiarvoon verrattuna. Tälle tasolle Suomi nousi ensimmäisen kerran 1970-luvun alkuvuosina.

2. Rakennemuutos – perässätulijan kasvulähde

Vaikka Suomen tulotaso asukasta kohden oli 1800-luvun puolivälissä, ennen talouskasvun varsinaista käynnistymistä, jonkin verran maailman keskitason yläpuolella, oli se kaukana talouskasvun eturintamasta. 1870-luvun alussa Suomen bruttokansantuote henkeä kohti oli vain runsaan kolmanneksen tuolloisen maailman taloudellisen kärjen, teollisen vallankumouksen kotimaan Ison-Britannian tulotasosta.

Suomen taloudellista takamatkaa voidaan ilmaista, paitsi prosentteina, myös vuosina suhteessa Britanniaan, jota koskevat historialliset kansantulolaskelmat on ulotettu taaksepäin keskiaikaan asti (Broadberry ym. 2015). Vuosissa mitattuna Suomi oli Britanniaa jäljessä noin 150 vuotta, sillä Suomen tulotaso (bkt/asukas vuoden 1990 kansainvälisinä PPP-dollareina) vuonna 1870 oli ohitettu Britanniaassa lopullisesti jo 1700-luvun alkuvuosikymmeni-

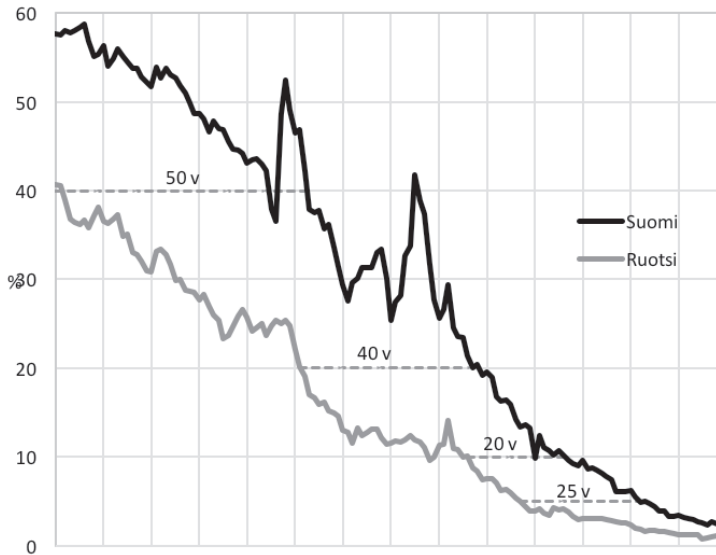
nä (Heikkinen 2017c). Toki on huomattava, että vuosissa mitattu taloudellinen jälkeenjääneisyys muodostuu sitä pidemmäksi, mitä hitaampaa taloudellinen kasvu on ollut – myös talouskasvun eturintamassa. Eikä Britanniasakaan ollut, korkeammasta tulotasosta huolimatta, höyrykoneita ja rautateitä vielä 1700-luvun alussa, mutta Suomikin nautti noista tekniikan saavutuksista jo vuonna 1870.

Henkeä kohden lasketun kansantuotteen lisäksi Suomen taloudellista kehitystasoa voidaan arvioida myös sellaisilla mittareilla kuin talouden elinkeinorakenne ja kaupungistuminen. Näidenkin tunnuslukujen valossa Suomen taloudellisen takamatkan ajalliseksi pituudeksi tulee noin puolitoista vuosisataa, sillä 1800-luvun alussa Britanniassa enää kolmannes väestöstä työskenteli maataloudessa ja lähes kolmannes asui vähintään 5 000 asukkaan kaupungeissa, kun taas Suomessa noihin lukemiin päästiin vasta 1950–1960-luvulla (Heikkinen 2017c).

Britannian tulotason Suomi saavutti 1980-luvulla ja uudelleen – 1990-luvun laman taka-asteeseen jälkeen – ennen finanssikriisiä. Mutta Britannia ei ole tietenkään enää vuosikymmeniin ollut talouskasvun eturintama. Yhdysvallat ohitti sen jo 1900-luvun alussa, mutta 1930-luvun lama painoi sen takaisin Britannian tasolle; vasta toinen maailmansota ja sen jälkeinen kasvu nostivat Yhdysvallat maailmantalouden selkeäksi ykkösmaaksi. Suomi on kuronut kiinni myös eroa Yhdysvaltoihin nähden: ennen finanssikriisiä Suomen bkt/asukas oli jo yli 80 prosenttia Yhdysvaltojen tasosta, mutta sitten suunta on ollut alaspäin (Total Economy Database 2017; Pohjola 2017).

Puolitoista vuosisataa sitten Suomi oli paitsi tulotasoltaan myös talouden rakenteeltaan paljon takapajuisempi kuin kaikkein kehittyneim-

Kuvio 2. Alkutuotannon osuus bruttokansantuotteesta Suomessa ja Ruotsissa 1870–2010, %

Lähteet: Tilastokeskus, Kansantalouden tilinpito, historiasarjat 1860–2015; Schön ja Krantz 2015.

mät talouset, mutta se oli jäljessä myös naapurista Ruotsista. Suomen bkt/asukas oli 1870-luvulla neljä viidesosaa Ruotsin tasosta, joka oli teollistumisessa selvästi Suomea edellä. Suomen rakenteellista kehittymättömyyttä suhteessa länsinaapuriin on kuviossa 2 kuvattu alkutuotannon osuudella bruttokansantuotteesta.

1870-luvun alkuvuosina alkutuotannon eli maa- ja metsätalouden osuus bruttokansantuotteesta oli Suomessa lähes 60 prosenttia, noin 20 prosenttiyksikköä suurempi kuin Ruotsissa, jossa se alitti jo 40 prosentin rajan. Kesti peräti puoli vuosisataa, ennen kuin alkutuotannon kansantuoteosuus painui Suomessa pysyvästi 40 prosentin rajan alle. Vuonna 1920 alkutuotannon osuus kokonaistuotannosta oli puolittunut Ruotsissa 20 prosenttiin; Suomessa tuo taso saavutettiin 40 vuotta myöhemmin – 1960-luvun alussa.

Kuvio 2 paljastaa, että Suomessa alkutuotannon arvonlisäysosuuden tasaisen pientymisen on keskeyttänyt kaksi merkittävää poikkeamaa: molemmat maailmansodat. Kumpikin oli Suomessa suurempi taloudellinen kriisi kuin Ruotsissa, mutta lisäksi kumpaankin liittyi meillä maareformi: ensimmäisen maailmansodan jälkeen torpparivapautus ja asutustoiminta; toisen maailmansodan jälkeen siirtoväen ja rintamamiesten asutus. Ne olivat omiaan pitämään tilakokoa pienenä ja hidastamaan talouden rakennemuutosta. Näiden maatalouspoliittisten murrosten jälkeen alkutuotannon osuus bruttokansantuotteesta pienentyi 1950-luvulta lähtien jyrkästi ja tasaisesti: se puolittui 10 prosenttiin 1970-luvun alussa (noin 20 vuotta Ruotsia perässä) ja 5 prosenttiin 1990-luvun alussa (noin 25 vuotta Ruotsia jäljessä).

Vertailtaessa alkutuotannon kansantuoteosuuden muutosta suhteellisesti (osuus Suomessa % / osuus Ruotsissa %) ei Suomen talouden rakennemuutoksen vauhti ole ollut nopeampaa kuin Ruotsissa mutta oli sen sijaan hitaampaa edeltävänä ajanjaksona 1870–1950 ja etenkin vuosina 1913–1950. Kääntäen ilmaisten: Suomi oli teollistumisessa merkittävästi Ruotsia jäljessä eikä kuronut etumatkaa kiinni ennen toista maailmansotaa. Tämän havainnon valossa ei olekaan hämmästyttävää, että Suomen bruttokansantuote asukasta kohden Ruotsiin verrattuna pienentyi 1900-luvun alusta toiseen maailmansotaan; se oli noin kaksi kolmannesta Ruotsin tasosta maailmansotien välisenä aikana.

Hämmästyttävää ei myöskään ole se, että kun Suomen talouden rakennemuutos vauhdittui toisen maailmansodan jälkeen, bruttokansantuote asukasta kohden alkoi lähentyä Ruotsin tasoa, joka likimain saavutettiin 1980-luvun loppuun mennessä. Alkutuotannon työllisyysosuuden supistuessa, teollisuuden, rakentamisen ja palveluiden työllisyysosuus on kasvanut. Tämä on merkinnyt siirtymistä matalan tuottavuuden (arvonlisäys/työpanos) aloilta korkeamman tuottavuuden aloille. Tämä rakennemuutos on kasvattanut kokonaistuotantoa sen tuottavuuskehityksen lisäksi, mikä on tapahtunut päätoimialojen sisällä.

Talouden rakennemuutos on perässätulija-talouden kasvukeino, joka selittää osan Suomen suorittamasta onnistuneesta kiinniotosta. Kuten taulukosta 1 huomataan, teollisuuden työllisyysosuudella mitattuna ajanjakso 1870–1950 oli teollistumisen aikaa; 1950–2015, etenkin 1990–2015, teollisuuden työllisyysosuus on hienokseltaan pienentynyt. Alkutuotannon työllisyysosuus jatkoi pienentymistään myös 1950–2015, mutta teollisuuden sijasta osuut-

taan kasvatti palvelutoimiala. Suomen rakennemuutoksen erityispiirre länsieurooppalaisessa vertailussa on se, että teollistumisen suhteellisen myöhäisyyden vuoksi tuotannon rakennesiirtymä on tapahtunut osittain suoraan alkutuotannosta palveluksiin (Hjerpe 1988).

Taulukko 1 osoittaa myös sen, että vaikka teollisuuden työllisyysosuus on kääntynyt laskuun, sen tuottavuuden kasvun jatkuminen vahvana on vauhdittanut talouskasvua. Mielienkiintoinen havainto on, että vuosina 1950–2015 alkutuotannon tuottavuuden kasvu ei ole juuri jäänyt jälkeen teollisuuden kasvuvauhdista. Ajanjaksona 1950–1990 tuottavuus kasvoi kohtuullisesti myös rakentamisessa ja palveluissa, mutta vuosina 1990–2015 nämä toimialat ovat vetäneet koko kansantalouden tuottavuuskehitystä alaspäin. Palveluiden tuottavuusongelmat ovat tuttuja, mutta rakennustoiminnan tuottavuudesta ei ole tähän mennessä (Lohilahti 2017) juurikaan huolestuttu. Tietenkin rakentamisen vaikutus koko kansantalouden tuottavuuteen on selvästi vähäisempi kuin palveluiden, koska jälkimmäisen työllisyysosuus on noin seitsenkertainen.

Vuodet 1950–1990 erottuvat puolentoista vuosisadan perspektiivissä Suomen taloudellisen kiinnioton ratkaisevana ajanjaksona. Rakennemuutos alkutuotannosta teollisuuteen ja palveluihin eli matalamman arvonlisäyksen aloilta korkeamman arvonlisäyksen aloille vauhditti talouskasvua sen ohella, että tuottavuuden kasvu oli laaja-alaista.⁶

Paul Romer (2015) vertaa talouskasvua ruoanlaittoon: kun huokeita ruoka-aineita yhdis-

⁶ Taulukon 1 työn tuottavuus kasvoi 1950–1990 keskimäärin vuodessa 4,1 % alkutuotannossa, 4,7 % teollisuudessa, 2,7 % rakentamisessa ja 2,5 % palveluissa ja 3,9 % kansantaloudessa keskimäärin.

Taulukko 1. Suomen bruttoarvonlisäyksen ja työllisyyden jakauma sekä työn tuottavuus päätoimialoittain 1870–2015

	Alkutuotanto	Teollisuus	Rakentaminen	Palvelut	Koko kansantalous
Osuus bruttoarvonlisäyksestä, %					
1870	57,7	8,5	8,9	24,9	100,0
1913	43,0	19,0	4,9	33,1	100,0
1950	25,6	30,1	9,8	34,5	100,0
1990	6,2	25,2	8,4	60,2	100,0
2015	2,5	20,6	6,3	70,6	100,0
Osuus työllisyydestä*, %					
1870	75,4	6,3	9,9	8,3	100,0
1913	66,0	13,7	5,0	15,4	100,0
1950	39,0	22,4	9,2	29,5	100,0
1990	11,9	19,4	10,2	58,5	100,0
2015	6,1	14,1	9,2	70,6	100,0
Työn tuottavuus Kiinteähintainen arvonlisäys/työllisyys* (alkutuotanto 1870=1)					
1870	1,0	1,8	1,2	3,9	1,3
1913	1,4	4,8	3,0	4,8	2,4
1950	1,7	9,8	3,3	4,7	4,2
1990	8,7	60,6	9,6	12,6	19,4
2015	22,3	161,2	9,0	15,8	30,7

*Työllisyyden yksikkö on 1870, 1913 ja 1950 työvuosi, 1990 ja 2015 työtunti.

Lähde: Tilastokeskus, Kansantalouden tilinpito, historiasarjat 1860–2015.

tellään reseptin neuvomalla tavalla, luodaan ateria eli lisätään arvoa. Historia opettaa Romerin mukaan, että talouskasvu syntyy paremmista resepteistä, ei vain siitä, että kokataan enemmän vanhoja tuttuja ruokalajeja vanhojen reseptien mukaan. Reseptit ovat ideoita: aiemmin ideoita esineistä, nykyään yhä enemmän

ideoita ideoista. Perässätulijan etuna on se, että reseptejä ei tarvitse keksiä itse – riittää kun pystyy muuntamaan parempien kokkien keksimät reseptit aterioiksi. Uusien reseptien hyödyntäminen edellyttää perässätulijoilta kokkien koulutusta – panostusta inhimilliseen pääomaan, joka mahdollistaa uusiman teknologian

käyttöönoton. Tämä onkin se keino, jolla Suomi on onnistunut saavuttamaan talouskasvun eturintamaa toisen maailmansodan jälkeen, etenkin 1970-luvulta eteenpäin (Kokkinen 2012). Kiinniottajasta kiinniotettavaksi muuttuneen Suomen tilanne on haastavampi: nyt on muiden keksimien reseptien omaksumisen ohella yhä enemmän pystyttävä ideoimaan omia uusia (Pohjola 2017).

3. Pieni avotalous

Edellä Suomen talouskasvua vuosina 1870–2015 on tarkasteltu jaettuna neljään ajanjaksoon, jotka ovat myös maailmantalouden globalisaatiokelityksessä toisistaan erottuvia kausia: ensimmäisen globalisaation aika (1870–1913); antiglobalisaation vuosikymmenet (1913–1950); uudelleenglobalisaation kausi (1950–1990) ja hyperglobalisaation nykyaika (1990–2015).⁷

Globaalin talouden käänneet ja Suomen omat ratkaisut suhteessa niihin ovat vaikuttaneet keskeisesti talouskehitykseen. Perusvire viimeisen puolentoista sadan vuoden aikana on kuitenkin ollut sama: Suomi on ollut pieni avotalous, joskin avoimuuden aste on vaihdellut. Kuvion 3 avulla voidaan arvioida Suomen taloutta sen perusteella, mikä on ollut ulkomaankaupan (viennin ja tuonnin) bruttoarvon suhde bruttokansantuotteeseen.⁸

⁷ *Jaksottelun perusteita löytyy muun muassa seuraavista julkaisuista: Bordo, Taylor ja Williamson 2003; Findlay ja O'Rourke 2007; Klasing ja Milionis 2012; Supramanian ja Kessler 2013.*

⁸ *Tämä jakso pohjautuu osuuteeni raportissa Haaparanta ym. 2017. Kiitän Kasperi Lavikaista erinomaisesta tutkimusavusta.*

Ensimmäistä maailmansotaa edeltäviä vuosikymmeniä (1870–1913) on totuttu luonnehtimaan ensimmäiseksi globalisaatiokaudeksi. Maailmankauppa kasvoi kokonaistuotantoa nopeammin, ja kauppa/bkt-suhde nousi noin 20 prosentista yli 30 prosentin. Kansainvälinen kultakanta integroi kehittyntä ja osaa kehittyvää maailmaa yhteisen rahajärjestelmän piiriin, ja pääoma ja ihmiset (massasiirtolaisuus) liikkivat suhteellisen vapaasti yli rajojen.

Suomen talous oli kaikilta olennaisilta osiltaan mukana ensimmäisen globalisaatiokauden maailmantaloutta integroivissa prosesseissa. Ulkomaankaupan suhde kansantuotteeseen alkoi kohota Krimin sodan jälkeen (1853–1856), ja vuosina 1870–1913 Suomi kuului kaikkein avoimpien eurooppalaisten talouksien joukkoon. Suomen ulkomaankaupan erikoisuus oli Venäjän erityisasema. Suomi ja Venäjä eivät muodostaneet tulliuunionia, eivät edes täydellistä vapaakauppa-aluetta puheena olevina vuosikymmeninä, mutta maiden välillä ei myöskään ollut normaalia tullirajaa.⁹ Suomen ulkomaankauppa oli silti länsisuuntautunutta jo 1870-luvulla, jolloin Venäjän osuus oli runsas kolmannes. Ensimmäisen maailmansodan aattona se oli painunut jo alle 30 prosentin. Suomi vei länteen ennen kaikkea sahatavaraa ja voita, Venäjälle ennen kaikkea paperia. Maatalous joutui sopeutumaan avoimuuteen: tuonnin osuus leipäviljasta nousi yli puolen ennen ensimmäistä maailmansotaa. Maataloutemme ei liene toiminut koskaan ennen tuota ajanjak-

⁹ *Venäläisiä tuotteita sai muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta tuoda tulliitta Suomeen; suomalaisista "rabvaantuotteista" ei tarvinnut maksaa tullia Venäjälle tuotaessa, mutta teollisuustuotteiden aiempaa tullivapautta rajoitettiin 1880-luvulla, jolloin suomalaisille teollisuustuotteille määrättiin "erotustullit" niitä Venäjälle tuotaessa (Pibkala 1971).*

soa tai koskaan sen jälkeen samassa määrin maailmanmarkkinoiden ehdoilla – ilman merkittäviä suojatulleja tai tukiaisia.

Maailmankaupan muuttuviin virtoihin sopeutumisen ohella, Suomi oli mukana myös muissa globalisaatiokuluissa. Suomen markka oli 1870-luvun lopulta osa niin sanottua ensimmäistä kultakantaa, klassiseksi kutsuttua.¹⁰ Suomen suuriruhtinaskunta, joka ei ollut suvereeni valtio, pystyi kuitenkin oman valtiontaloutensa turvin asioimaan eurooppalaisilla rahoitusmarkkinoilla ja hankkimaan rahoituksen rautatierakennushankkeille (Arola 2006). Edelleen, myös Suomesta lähdettiin joukkomittassa Atlantin taakse paremman elämän toivossa. Meillä siirtolaisuuden suurin aalto koettiin vasta 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, myöhemmin kuin muissa Pohjoismaissa. Niinpä siirtolaisten määrä väkilukuun suhteutettuna jäi pienemmäksi kuin vaikkapa Ruotsissa tai Norjassa.

Seuraava ajanjakso (1913–1950) oli katastrofien aikaa: siihen mahtuu kaksi maailmansotaa ja väliin 1930-luvun lama. Suursodan puhjettua vuonna 1914 kansainvälinen kultakanta hajosi, mutta 1920-luvun puolivälissä uusi kultakanta saatiin luoduksi. Se jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, sillä syksyllä 1929 alkanut lama romahdutti sen. Lama myös vahvisti protektionismia kauppapolitiikassa. Maailmantalous sulkeutui: ulkomaankaupan suhde kokonaistuotantoon puolittui ensimmäisen globalisaatiokauden 30 prosentista noin 15 prosenttiin. Globaalin siirtolaisuuden laajin vaihe päättyi jo ensimmäiseen maailmansotaan, ja lama supisti vielä vähäisemmäksi.

Suomi poikkesi 1920- ja 1930-maailmantalouden valtavirrasta, sillä taloutemme ei sulkeutunut, vaan ulkomaankaupan suhde bruttokansantuotteeseen pysyi kutakuinkin ensimmäisen globalisaatiokauden tasolla (kuvio 3). Suomen talouskasvu oli vahvasti vientivetoista, kuten tavaraviennin ja bruttokansantuotteen volyymien vertailu osoittaa (kuvio 4). Kuvio kertoo myös sen, että maailmansotien negatiiviset sokit olivat viennissä hurjaa kokoluokkaa: molemmat erittäin syviä, toisen maailmansodan romahdus lisäksi pitkävaikutteinen.

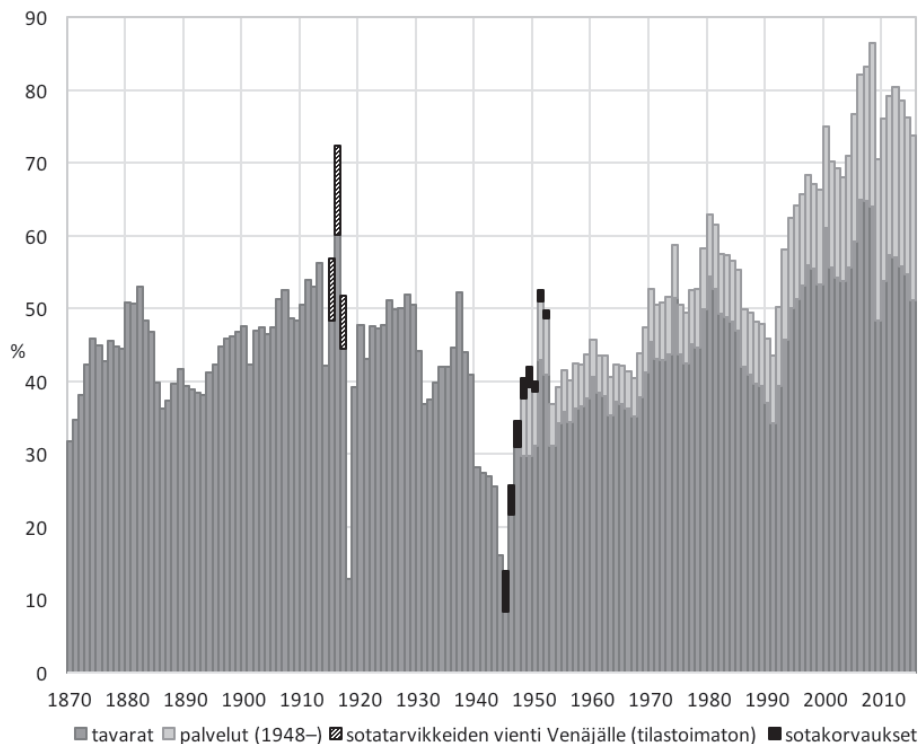
Antiglobalisaation aallonpohjassakin (1934–1938) Suomi siis pysyi maailman yleisestä menosta poikkeavalla avoimella linjalla vientivetoiseen kasvuun uskoen. Toisen maailmansodan jälkeisen uudelleenglobalisaation alkuvaiheessa Suomi taas poikkesi trendistä toiseen suuntaan: ulkomaankaupan suhde kokonaistuotantoon pienentyi meillä, kun taas muissa kehittyneissä talouksissa suunta oli yleensä ylöspäin.

Paluuta globalisaatiouralle toisen maailmansodan jälkeen vauhditti läntisen maailman uusi talousjärjestys. Sodan loppuvaiheessa luotiin niin sanotut Bretton Woods -organisaatiot eli Kansainvälinen valuuttarahasto ja Maailmanpankki. Läntisen maailman rahajärjestelmä nojasi kultaan sidottuun dollariin; tämä järjestelmä kesti hieman liitoksissaan natisten 1970-luvun alkuvuosiin. Kaupan esteiden poistaminen aloitettiin (GATT), ja 1970-luvun puoliväliin tultaessa maailmankaupan suhde kokonaistuotantoon oli palannut ensimmäistä maailmansotaa edeltäneelle tasolle. Bretton Woodsissa luodun valuuttajärjestelmän hajoaminen 1970-luvun alkupuolella antoi vauhtia pääomaliikkeiden vapauttamiselle.

Suomi on ollut mukana toisen maailmansodan jälkeisessä globalisaatiokehityksessä yhte-

¹⁰ Suomen rahajärjestelmän kehityksestä tarkemmin: Kilponen ja García-Iglesias 2007; Kuusterä ja Tarkka 2011 ja 2012.

Kuvio 3. Suomen ulkomaankaupan suhte bruttokansantuotteeseen 1870–2015, %

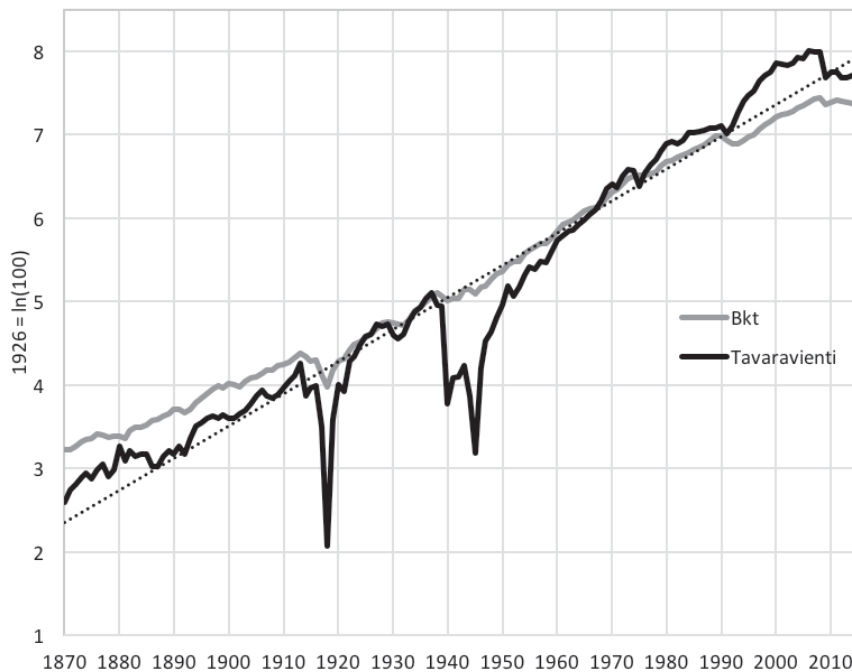
Huom. Palvelujen ulkomaankauppa on mukana vuodesta 1948 lähtien.

Lähde: Haaparanta ym. 2017.

nä pienistä avotalouksista mutta ei ole kuitenkaan ollut kokoonsa tai tulotasoonsa nähden poikkeuksellisen avoin talous. Pohjoismaiden joukossa Suomi on ollut yleensä vähiten avoin talous vuosina 1960–2015, kun avoimuuden mittarina käytetään ulkomaankaupan suhdetta bruttokansantuotteeseen. Ulkomaankaupan painoarvo on kasvanut myös Suomessa hyperglobalisaation aikana (1990–), jolle ovat antaneet vauhtia sosialismin romahdus, Kiinan taloussuudistukset ja integroituminen maail-

mantalouteen (WTO:n jäsen 2001) sekä kehittyneiden talouksien sisäinen liberalisaatio. Suhteellinen muutos on kuitenkin ollut koko maailman mitassa nopeampaa kuin Suomessa, vaikka prosenttiyksiköissä mitattu ero kauppa/bkt-suhteessa (Suomi–maailma) onkin pysynyt ennallaan. Maailmankaupan kasvu suhteessa kokonaistuotantoon pysähtyi finanssikriisiin eikä ole palannut entiselle kasvu-uralle elpymisen aikanaan. Tämä koskee myös Suomea.

Kuvio 4. Suomen tavaraviennin ja bruttokansantuotteen määrä 1870–2015, 1926=100 (ln)

Huom. Vienti sisältää ensimmäisen maailmansodan aikaisen sotatarvikeviennin muttei toisen maailmansodan jälkeistä sotakorvausvientä (vrt. kuvio 3).

Lähde: Haaparanta ym. 2017.

Tavaraviennin volyymikäyrän 145 vuoden perspektiivistä (kuvio 4) Suomen hyperglobalisaatiovuosien vientimenestys oli poikkeuksellinen ilmiö, kun viennin määrän kasvu ylitti ennätysellisesti bruttokansantuotteen kasvun. Kasvuihmeen pääsy oli tietenkin Nokia. Nyt jo palaaminen pitkän aikavälin kasvururalle voi olla työlästä, mutta on huomattava, että palveluviennin kasvun vuoksi tavaravienti kuvaa aiempaa epätäydellisemmin vientime-

nestystä kokonaisuudessaan. Lisäksi kansainvälisten arvoketjujen tihtymisen vuoksi on entistä tärkeämpää tarkastella bruttoviennin ohella myös kotimaisen arvonlisäyksen kehitystä (Ali-Yrkkö ym. 2016; Haaparanta ym. 2017). Avoimuus on ollut olennainen kasvutekijä, paitsi viennin vedon vuoksi, myös siksi, että se on ollut kasvua vauhdittavan teknologian tuonnin edellytys (Kokkinen 2012).

4. Kriisien kautta

1860-luvun nälkävuodet olivat viimeinen massiivinen maatalouden kadon aiheuttama talouskriisi, mutta vielä sen jälkeenkin huono sato oli laskukauden osatekijä muun muassa vuosina 1891, 1899 ja 1902 (Hjerppe 1988). Sen jälkeen suurimmat taloudelliset kriisit ovat liittyneet maailmantalouden ja -politiikan suuriin murreksiin, joihin on kytkeytynyt vaihtelevasti koitoisia kriisiaineksia. Viimeiseen runsaaseen sataan vuoteen sisältyy viisi taloudellista murrosta, jotka ovat tavanomaista suhdannetaantumaa syvemmin järkyttäneet taloutta. Kahden taustalla on maailmansota, loput kolme ovat puhtaammin taloudellisia.¹¹

Ensimmäisen maailmansodan aikaan ja sen jälkimaininkeihin ajoittuu ajanjakson 1870–2015 syvin talouskriisi. Vaikka Suomi, joka ei vielä ollut suvereeni valtio, ei ollutkaan osallinen suursodassa, sota vaikutti monin tavoin haitallisesti suuriruhtinaskunnan talouselämään. Ulkomaankauppa Länsi-Euroopan kanssa, jonka osuus Suomen ulkomaankaupasta oli ennen sotaa ollut noin kaksi kolmannelta, ensin vaikeutui ja sitten lähes lakkasi. Venäjästä tuli lähestulkoon Suomen ainoa kaupapakumppani. Ulkomaankauppa ei kuitenkaan romahtanut heti sodan sytyttyä; Venäjän valtion sotatarvikekysyntä vieläpä vauhditti metalliteollisuuden ja vähäisemmässä määrin tekstiiliteollisuuden idänvientiä muutamana vuotena (ks. kuvio 3) (Heikkinen 2017b).

Venäjän viennin sotatarvikesuhdanne päättyi keisarivallan romahdukseen, ja bolševikkien otettua vallan vuonna 1917, tyrehtyi kauppa idänkin suuntaan. Venäjän markkinoiden menetys kirpasi etenkin paperiteollisuutta, jonka

tuotannon huikea kasvu (keskimäärin 11 % vuodessa 1890–1913) oli perustunut ennen kaikkea menekkiin keisarikunnan markkinoille. Tammikuussa 1918 alkanut sisällissota työnsi Suomen talouden entistä syvemmälle, ja kun sisällissodan voittanut osapuoli eli Vaasan senaatti alisti kauppasopimuksella Suomen ulkomaankaupan Saksan kontrolliin (Rautakallio 1977), ei pääsyt perinteisille länsimarkkinoille ollut ennen Saksan tappiota sodassa.

Näiden vastoinkäymisten summa oli se, että vuonna 1918 bruttokansantuotteen määrä suomalaista kohden oli peräti 35 prosenttia pienempi kuin vuonna 1913. Vasta vuonna 1923 maailmansotaa edeltävä taso ylitettiin. Tuohon mennessä oli myös inflaatio saatu hallintaan. Suomessa ei koettu sellaista hyperinflaatiota kuin Saksassa tai Itävallassa, mutta hintataso enemmän kuin 11-kertaistui (tukkuhintaindeksin mukaan laskettuna).

Usko kultakannan siunauksellisuuteen oli säilynyt vahvana sota-ajan yli, ja paluuta siihen ei kyseenalaistettu. Kun markka vuonna 1926 sidottiin kultaan, se tehtiin hintojen nousu ”hyväksyen” – toisin kuin monissa muissa Euroopan maissa, jossa kultakantaan palattiin kivuliaan deflaation kautta. Suomen ratkaisu auttoi ratkaisevasti nousua vuoden 1918 laman syvyydestä (Pekkarinen 2017). Pehmeä markka muun muassa auttoi paperiteollisuutta löytämään uusia markkinoita Länsi-Euroopasta korvaamaan Venäjän kadonneita markkinoita.

Rahajärjestelmää ja valuuttakursseja koskevat ratkaisut olivat myös tärkeä syy siihen, miksi 1930-luvun lama jäi Suomessa kansainvälisessä katsannossa lieväksi: reaalisen bruttokansantuotteen määrä henkeä kohden oli alimmillaan (1932) 6,2 prosenttia lamaa edeltänyttä pienempi. Lama jäi lieväksi ennen kaikkea siksi, että vienti elpyi nopeasti, mikä taas oli

¹¹ Esityksen pohjana on Heikkinen 2013.

seurausta siitä, että Suomi irtautui kultakanasta Ison-Britannian vanavedessä syyskuussa 1931 ja antoi markan arvon alentua suhteessa puntaan sekä kilpailijamaa Ruotsin kruunuun.

Valuuttakurssiratkaisun ohella nimellispalkkojen alentuminen paransi vientiteollisuuden kilpailukykyä ja vauhditti koko kansantalouden nopeaan elpymiseen. Vuoden 1929 reaalin bkt/asukas ylitettiin kirkkaasti jo vuonna 1933 ja kymmenluvun lopulla (1938) oltiin jo kolmanneksen vuoden 1929 tasoa korkeammalla. Elintasoa yksityisillä kulutusmenoilla mitattaessa lama kuitenkin näyttää Suomessa selvästi syvemmältä kuin asukasta kohden laskettu bruttokansantuotteen perusteella arvioiden (Heikkinen 2017a).

Vaikka toisella maailmansodalla oli Suomen talouteen joitakin samoja vaikutuksia kuin ensimmäisellä, kuten ulkomaankauppayhteyksien katkeaminen ja inflaation vauhdittuminen, oli peruslähtökohta kuitenkin toinen: Suomi oli sotaikäyvä maa, jossa taloudelliset resurssit oli valjastettu palvelemaan sodankäyntiä. Bruttokansantuote asukasta kohden supistui verrattain vähän, mutta sotatalouden ehdoilla toimivassa kansantaloudessa se ei ole kovin hyvä elintason mittari. Yksityinen kulutus saavutti sotaa edeltäneen tason paljon kansantuotetta myöhemmin, ja lisäksi elintasoa alensivat puutteet kulutushyödykkeiden saatavuudessa.

Toisen maailmansodan jälkeen alkanut nopean talouskasvun aika oli myös Suomessa aiempaan verrattuna siinä suhteessa poikkeuksellista aikaa, että nopea kasvu jatkui ilman huomattavia takaiskuja. Lamakaudet näyttivät jääneen historiaan. Tuo kasvun ”kulta-aika” päättyi 1970-luvun puolivälin stagflaatiokriisiin. Sen vaikutukset jäivät Suomessa lopulta melko lieviksi: bruttokansantuote henkeä kohden polki

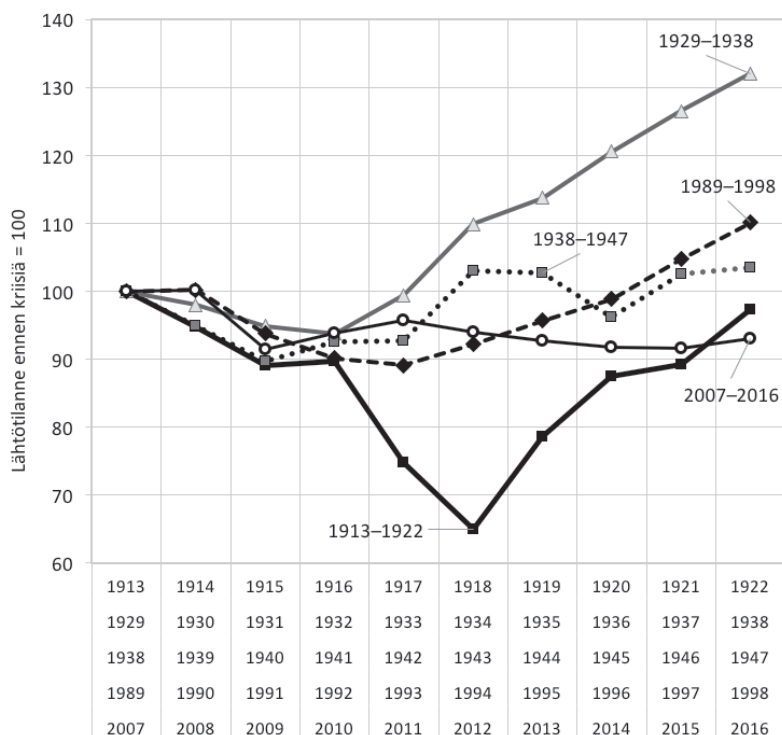
paikallaan vuodet 1975–1977 kääntyäkseen vuonna 1978 taas kohtuulliseen nousuun.

1980-luvun talouskasvu päättyi tunnetulla tavalla 1990-luvun alun kriisiin (Kiander ja Vartia 1998). Reaalinen bruttokansantuote henkeä kohden supistui 11 prosenttia, enemmän kuin missään edellisessä kriisissä sitten ensimmäisen maailmansodan. Työttömyysaste nousi pahimmillaan lähes 17 prosenttiin. Kriisin syvyyteen oli enemmän kuin yksi syy. Maailmantalouden laskusuhdanne oli yksi osatekijä ja Neuvostokaupan romahdus toinen. Kolmas syy, rahoitusmarkkinoiden vapauttamista seurannut pankkikriisi, oli sen sijaan kotoperäinen. 1990-luvun lamaa voisikin nimittää Suomen deregulaatiokriisiksi.

Suomi nousi lamasta tutulla reseptillä eli viennin vedolla, jota valuutan devalvoituminen vauhditti. Bruttokansantuote henkeä kohden ylitti lamaa edeltäneen tason vuonna 1997, ja kasvua jatkui vielä seuraavat kymmenen vuotta, aina vuosien 2007–2008 finanssikriisiin asti. Vuonna 2009 reaalin bkt/asukas pienentyi enemmän kuin yhtenäkään vuonna sitten vuoden 1918. Lasku näytti jäävän lyhytaikaiseksi, sillä talous kääntyi nousuun jo vuonna 2010. Kahden kasvuvuoden jälkeen bruttokansantuote henkeä kohden supistui uudelleen vuodesta 2011 lähtien, ja pohjalukema (8,6 % alle vuoden 2008 tason) saavutettiin vuonna 2015. Elpymisen hitaudessa tämä taantuma siis voittaa edelliset suuret talouskriisimme (ks. kuvio 5).

Suomen suuret talouskriisit ovat myös muuttaneet talouden instituutioita – talouden pelisääntöjä –, jotka ovat puolestaan jatkossa vaikuttaneet talouden toimijoiden käyttäytymiseen ja siten myös kriisin jälkeiseen taloudelliseen kehitykseen (Heikkinen ja Kuusterä 2001). Ennen ensimmäistä maailmasotaa Suomi oli osa globaalistunutta maailmantaloutta,

Kuvio 5. Suomen reaaliin bruttokansantuote asukasta kohden kriiseissä 1913–2016

Lähde: Tilastokeskus, Kansantalouden tilinpito. Vuosien 1913–1974 bkt/asukas-luvut on korjattu keskiikäluvun mukaisiksi.

jota sitoi yhteen muun muassa kultakantajärjestelmä. Kotoisen taloudellisen toiminnan rajoitukset olivat vähäisiä: toimittiin paljolti klassisen talousliberalismin periaatteiden mukaisesti. Taloudellisen kehityksen perusedellytykset olivat olemassa – oikeusvaltio ja omistusoikeudet –, ja markkinatalouden puitteet oli luotu (Heikkinen ja Kuusterä 2007; Heikkinen ja Tiihonen 2009).

Suomen itsenäistyminen ja siihen liittynyt taloudellinen mullistus muutti talouden peli-

sääntöjä. Itsenäisestä Suomesta tuli suvereeni valtio myös talouspolitiikassaan. Markasta tuli nyt kokonaan oma, Venäjä-sidoksista vapaa valuutta. Valuuttakurssipolitiikassa omaksuttiin alusta alkaen joustava linja: devalvaatiosyklien alku voidaan sijoittaa itsenäisyyden alkuun (Kilponen ja Garcia-Iglesias 2007).

Sisällissodan seurauksena työväenliikkeen vaikutusvalta heikentyi, minkä vuoksi Suomen työmarkkinat poikkesivat Ruotsista tai yleensä Länsi-Euroopan maista. Suomessa ei ollut maa-

ilmansotien välisenä aikana työehtosopimuksia, jotka olivat yleisiä muualla. Tämän johdosta Suomessa palkat ”joustivat” – eli alentuivat –1930-luvun laman aikaan enemmän kuin Ruotsissa tai muualla Länsi-Euroopassa.

Itsenäistymiskriisin seurauksia oli myös metsäteollisuuden, vientiteollisuuden pääalan, kartelloituminen. Metsäteollisuuden tehokas organisoituminen teki siitä vuosikymmeniksi keskeisen talouspoliittisen painostusryhmän, mikä oli omiaan vahvistamaan Suomen vientivetoisen kasvun linjaa Suomen talouspolitiikassa.

1930-luvun laman vaikutukset talouden pelisääntöihin jäivät suhteellisen vähäisiksi, sillä lamasta toivuttiin vanhoihin keinoihin: valuuttakurssien sekä palkkojen ja muiden kustannusten sopeutumisen avulla. Periaatteellisesti merkittävimpana muutoksena voitaneen pitää rahoitusmarkkinoiden säännöstelyn alkua: vuonna 1931 pankit sopivat Suomen Pankin aloitteesta talletuskorkojen tasosta (Tarkka 1988).

Toinen maailmansota muutti talouden pelisääntöjä monin tavoin. Sellaiset sota-ajan poikkeustoimet kuten elintarvikkeiden säännöstely purettiin rauhan tultua, mutta useat muutokset jäivät pysyviksi. Jo ensimmäisen maailmansodan aikana oli käynyt niin, että kohonnut verotuksen taso ei palannut enää entiselleen, ja sama toistui toisen maailmansodan murroksessa. Julkisen sektorin taloudellinen merkitys siis lisääntyi. Työmarkkinoilla taas sota sai osapuolet yhteiseen pöytään, ja sodan jälkeen työehtosopimukset tulivat käytön myös Suomessa.

1990-luvun lama oli kenties enemmän instituutioiden muutoksen – rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen – seuraus kuin pelisääntöjen muutoksen käynnistäjä. Lama oli suljetun

Suomen kuolinkouristus. Se tapahtui keskellä sitä muutosta, joka oli tekemässä Suomesta aiempaa kilpailullisempaa ja avoimempaa markkinataloutta (Suvanto 2002). Laman jälkeen on toki toteutunut merkittäviä instituutionaalisia muutoksia, tärkeimpänä liittyminen Euroopan talous- ja rahaliittoon, joka on poistanut talouspolitiikan työkalustosta aiemmissa kriiseissä niin tärkeän valuuttakurssipolitiikan.

Aiemmat kriisit ovat muuttaneet pelisääntöjä hyödyke-, työ sekä raha- ja rahoitusmarkkinoilla. Finanssikriisin jälkeisen, juuri taakse jääneen taantumana aikana suurin paine instituutioiden muuttamiseen on epäilemättä kohdistunut työmarkkinoihin, mutta on liian varhaista arvioida, millaisiin tekoihin paljot puheet lopulta johtavat.

5. Opettaako taloushistoria?

Suomi on viimeisen 150 vuoden aikana menestynyt kansakuntien talouskilpailussa hyvin. Verrattain alhaisen tulotason maasta on tullut vauras talous. Saavutus ei ole ainutlaatuinen, sillä sama on onnistunut joillekin muille maille. Globalissa katsannossa talouskasvun eturintaman saavuttaminen ei ole ollut sääntö, vaan viimeistä neljännesvuosisataa lukuun ottamatta taloudet ovat erkaantuneet. Taloudellinen konvergenssi ei ole onnistunut kaikille: alhaisemmalta tulotasolta ponnistaneet maat eivät ole keskimäärin lähentyneet talouskasvun eturintamaa.

Suomen kiinnioton resepti ei ole ollut mitenkään ainutlaatuinen. Sen, kuten kaikkien onnellisten kasvutarinoiden, olennainen osa on ollut rakennemuutos. Perässätulija-Suomen viimeisen 150 vuoden talouskehityksessä se on tarkoittanut ennen kaikkea teollistumisen etenemistä. Tässä suhteessa Suomi oli jatkuvan

talouskasvun käynnistyessä kaukana talouskasvun eturintamasta ja useita vuosikymmeniä jäljessä myös Ruotsista. Tämän etumatkan onnistunut kiinnikurominen on ollut Suomen talousmenestyksen edellytys. Se on edellyttänyt investointeja sekä aineelliseen että inhimilliseen pääomaan, jotka ovat kasvattaneet tuottavuutta.

Taloudellinen kehitys ei ole poistanut suuria eroja tulotasossa ja tuottavuudessa maiden välillä. Laaja yhteisymmärrys vallitsee sen suhteen, että erot instituutioissa ovat näiden erojen peruslähde (Jones ja Romer 2010). Kun Suomi on onnistunut kuromaan kiinni eroa talouskasvun eturintamaan, on loogista ajatella, että institutionaaliset edellytykset ovat olleet kutakuinkin kohdallaan. Monet talouskasvun institutionaaliset perusedellytykset ovatkin olleet kunnossa jo 1800-luvulla kasvun käynnistyessä: selkeät omistusoikeudet, oikeusvaltio ja 1850–1870-luvuilla luodut markkinatalouden perusraamit.

Suomi on kasvanut pienenä avotaloutena sopeutumalla maailmantalouden muutoksiin. Suomen talouskasvu on ollut paljolti vientiveitoista jo 1870-luvulta lähtien. Maailmantalouden ja -kaupan kasvu on yleensä ollut Suomelle myönteinen seikka. Avoimena mutta vientirakenteeltaan melko yksipuolisena taloutena Suomi on myös ollut haavoittuvainen globaalin talouden sokeille. Niiden lisäksi poliittiset sotat ja maailmasodat ovat aiheuttaneet poikkeamia kasvu-uralta. Kriiseistä syvin koettiin ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan vuosina.

Suomen talouden tilanne on nyt toinen kuin 150 vuotta sitten. Suomella ei enää ole sellaisia takapajuisuuden etuja, jotka mahdollistivat nopean kasvun aiemmin. Kiinniottajasta on tullut takaa-ajettu, jos haluamme jäsentää

kansankuntien talouskasvua juoksukilpailutermein. Puolitoista vuosisataa sitten kysymys kuului, kuinka päästä eturintamaan; nyt kysymys on siitä, miten pärjätä eturintamassa. Ne keinot, joilla Suomi otti talouskasvun eturintamaa kiinni, eivät ole sellaisenaan käyttökelpoisia nyt, kun kuulumme kehittyneiden talouksien kärkijoukkoon.

Mutta yleisemmällä tasolla taloushistoriasta kenties voisi oppia. Suomi on kokenut globalisaation monet käänteet ja pystynyt niihin sopeutumaan ja pystyy varmaan jatkossakin. Tieto on luonut kasvua tähän asti ja luo varmasti jatkossakin. Taloushistoria opettaa, että tehokkaat instituutiot ovat usein vakaita, mutta vakaat instituutiot eivät ole välttämättä tehokkaita (Persson 2010). Talouden instituutiot ovat Suomessa muuntuneet muun muassa kriisien kautta; kenties se olisi mahdollista muutenkin. Maailmantalouden ja -politiikan sokeille emme ole voineet mitään: ne ovat ravistelleet Suomen taloutta viimeisen puolentoista sadan vuoden aikana monta kertaa ja ikävä kyllä tulevat ravistelemaan tulevaisuudessaakin. □

Kirjallisuus

- Ali-Yrkkö J., Rouvinen, P., Sinko, P. Tuhkuri, J. (2016), *Suomi globaaleissa arvoketjuissa*, Valtioneuvoston kanslian julkiasusarja 11/2016.
- Arola, M. (2006), *Foreign capital and Finland. Central government's first period of reliance on international financial markets, 1862–1938*, Bank of Finland.
- Barro, R. J. ja Sala-i-Martin, X. (1995), *Economic growth*. McGraw-Hill.
- Baumol, W. (1986), "Productivity growth, convergence, and welfare. What the long-run data show", *The American Economic Review* 76: 1072–1085.

- Bolt, J. ja van Zanden J. L. (2014), “The Maddison Project: collaborative research on historical national accounts”, *The Economic History Review*, 67: 627–651.
- Bordo, M. D., Taylor, M. ja Williamson, J. G. (toim.) (2003), *Globalization in historical perspective*, The University of Chicago Press.
- Broadberry, S., Campbell, B. M. S., Klein, A., Overton, M. ja Leeuwen, B. (2015), *British economic growth, 1270–1870*, Cambridge University Press.
- Eichengreen, B. (2007), *The European economy since 1945. Coordinated capitalism and beyond*, Princeton University Press.
- Findlay, R. ja O’Rourke, K. H. (2007), *Power and plenty. Trade, war, and the world economy in the second millenium*, Princeton University Press.
- Haaparanta, P., Aunesluoma, J., Heikkinen, S., Nilsson-Hakkala, K., Tamminen, S., Kiviluoto, J. ja Lavikainen K. (2017), *Sata vuotta pientä avotalous*, Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2017, Valtioneuvoston kanslia, käsikirjoitus.
- Heikkinen, S. (2013), “Taluskriisit 1900- ja 2000-luvun Suomessa”, teoksessa Hämeen-Anttila, J., Katajala, K., Sihvola, A. ja Hetemäki, I. (toim.), *Kaikki syntyy kriisistä*, Gaudeamus: 104–123.
- Heikkinen, S. (2017a), “1930-luvun lama ja sen opetukset”, *Talous & Yhteiskunta* 45: 34–41.
- Heikkinen, S. (2017b), “War, inflation, and wages. The labor market in Finland, 1910–1925”, *Essays in Economic and Business History*, 35: 63–96.
- Heikkinen, S. (2017c), “Ennen kehitysvaltiota. Valtio ja kehitys Suomessa 1809 – n. 1950”, teoksessa Koponen, J. ja Saaritsa, S. (toim.), *Kiinniot-taja. Suomen kehitystie*, käsikirjoitus.
- Heikkinen, S. ja Kuusterä, A. (2007) *Virkakoneiston rattaat ja talouden pyörät. Suomalaisen talouspolitiikan alku (1809–1860)*, teoksessa Heinonen V., Jäntti, M. & Vartiainen, J. (toim.), *Kansantaloustiede, talouspolitiikka ja hyvinvointivaltio. Jublakirja Jukka Pekkarisen kunniaksi*, Pal-kansaajien tutkimuslaitos: 26–67.
- Heikkinen, S. ja Kuusterä, A. (2011), “Finnish economic crises in the 20th century”, teoksessa Kalela, J., Kiander, J., Kivikuru, U., Loikkanen, H. A. & Simpura, J. (toim.), *Down from the heavens, up from the ashes*. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research, VATT: 25–51.
- Heikkinen, S. ja Tiihonen, S. (2009), *Valtionrakentaja. Valtiovarainministeriön historia 1, 1809–1917*, Edita.
- Hjerppe, R. (1988), *Suomen talous 1860–1985: Kasvu ja rakennemuutos*, Suomen Pankin julkaisu: Kasvututkimuksia XIII.
- Hobsbawm, E. (1999), *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku, (1914–1991)*, Vastapaino.
- Jones, C. I. ja Romer, P. A. (2010), “The new Kaldor facts: Ideas, institutions, population, and human capital”, *American Economic Journal: Macroeconomics* 2,1: 224–245.
- Kiander, J. ja Vartia, P. (1998), *Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu*, Taloustieto.
- Kilponen, J. ja García-Iglesias, C. (2007), “Hopeakannasta eurovaluuttaan”, teoksessa Jalava, J., Eloranta, J. ja Ojala, J. (toim.), *Muutoksen merkit. Kvantitatiivisia perspektiivejä Suomen taloushistoriaan*, Tilastokeskus: 264–284.
- Klasing, M. ja Milionis, P. (2012), *Reassessing the evolution of world trade, 1870–1949*, University of Groningen Research Memorandum GD-126.
- Kokkinen, A. (2012), *On Finland’s economic growth and convergence with Sweden and the EU15 in the 20th century*, Tilastokeskus.
- Koponen, J. ja Saaritsa, S. (toim.) (2017), *Kiinniot-taja: Suomen kehitystie*, käsikirjoitus.
- Kuusterä, A. ja Tarkka, J. (2011), *Suomen Pankki 200 vuotta 1. Keisarin kassasta keskuspankiksi*, Otava.
- Kuusterä, A. ja Tarkka, J. (2012), *Suomen Pankki 200 vuotta 2. Parlamentin pankki*, Otava.

- Lohilahti, O. (2017), Rakennusalalla työn tuottavuus ei ole juuri kasvanut 40 vuodessa – ongelmana on ollut vuoropuhelun puute, *Helsingin Sanomat* 2.9.2017, <http://www.hs.fi/talous/art-2000005350624.html> (viitattu 4.9.2017).
- The Maddison-Project (2013), <http://www.ggd.net/maddison/maddison-project/home.htm>, 2013 version (viitattu 19.8.2017).
- Pekkarinen, J. (2017), Taloustieteen ja talouspolitiikan vuorovaikutus: Suomen erityispiirteitä, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 113: 320–330.
- Persson, K. G. (2010), *An economic history of Europe. Knowledge, institutions and growth, 600 to the present*, Cambridge University Press.
- Pihkala, E. (1971), “Suomen Venäjän-kaupan puitteet autonomian ajan jälkipuoliskolla”, *Historiallinen arkisto* 65: 5–85.
- Pohjola, M. (2017), Suomen talouskasvu ja sen lähteet 1860–2015, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 113: 266–292.
- Rautakallio, H. (1977), *Kaupantekoa Suomen itsenäisyydellä. Saksan sodanpäämäärät Suomessa 1917–1918*, WSOY.
- Romer, P. (2015), *Economic Growth*, <https://paulromer.net/economic-growth/> (viitattu 19.8.2017).
- Schön, L. ja Krantz, O. (2015), *Swedish historical national accounts 1560–2010*, 2015 edition, <https://www.ekh.lu.se/en/research/economic-history-data/shna> (viitattu 19.8.2017).
- Subramanian, A. ja Kessler, M. (2013), *The hyper-globalization of trade and Its future*, Peterson Institute for International Economics, Working Paper 13–6.
- Suvanto, A. (2002), “Miten Suomi muuttui?”, teoksessa Kajanoja, J., Kiander, J. ja Voipio, I. B. (toim.), *Tutkimus ja talouspolitiikka. Kirjoituksia taloudellisesta kasvusta*, VATT: 25–46.
- Tarkka, J. (1988), “Kahlitun rahan aika – Suomen rahoitusmarkkinoiden säännöstelyn vuosikymmenet”, teoksessa Honkapohja, S. ja Suvanto, A. (toim.), *Raha, inflaatio ja talouspolitiikka*, Valtion painatuskeskus.
- Tilastokeskus, Kansantalouden tilinpito, historiasarjat 1860–2015.
- Total Economy Database (2017), The Conference Board Total Economy Database™ (Original version), May 2017.